IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA TIBBIY XIZMATLAR BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING INSTITUTSIONAL MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH (SAMARQAND VILOYATI MISOLIDA)

Artikov Zokir Sayfiddinovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti "Real iqtisodiyot" kafedrasi mudiri, PhD, professor
E-mail: zokirartikov86@gmail.com
Tel: +99897 918 70 74

Ortiqov Farmonboy Raxmon o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti 4-bosqich talabasi
E-mail: farmonboyortiqov1@gmil.com
Tel: +99899 771 45 05

Mexriddinov Fahriddin Asqar o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti 4-bosqich talabasi
E-mail: fahriddinmexriddinov@gmil.com
Tel: +99899 136 35 73

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida tibbiy xizmatlar bozorini rivojlantirishning institutsional mexanizmlarini takomillashtirish masalalari Samarqand viloyati misolida tahlil qilingan. Tadqiqotda davlat va xususiy tibbiyot sektorlari o'rtasidagi institutsional muvozanat, davlat-xususiy sheriklik (DXS) modellari, davlat tibbiy sug'urtasi tizimining bosqichma-bosqich joriy etilishi hamda tibbiy xizmatlar bozorini tartibga soluvchi institutlarning faoliyati o'rganilgan. Maqolada Samarqand viloyatidagi shifoxona muassasalari, oilaviy poliklinikalar va xususiy klinikalar tarmog'ining institutsional tuzilmasi, shuningdek yetakchi xususiy klinikalarning tibbiy xizmatlar bozoridagi o'rni tahlil qilingan. Davlat-xususiy sheriklik asosida amalga oshirilayotgan yirik tibbiy loyihalarning moliyalashtirish modellari (BOT, BOO, konsessiya) ko'rib chiqilgan. Xalqaro tajriba asosida O'zbekiston va Samarqand viloyati uchun institutsional mexanizmlarni takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tibbiy xizmatlar bozori, institutsional mexanizm, davlat-xususiy sheriklik, davlat tibbiy sug'urtasi, xususiy tibbiyot sektori, iqtisodiyotni modernizatsiyalash, tibbiy klaster, BOT modeli, konsessiya, Samarqand viloyati.

Аннотация. В данной научной статье проанализированы вопросы совершенствования институциональных механизмов развития рынка медицинских услуг в условиях модернизации экономики на примере Самаркандской области. В исследовании рассмотрены институциональный баланс между государственным и частным секторами здравоохранения, модели государственно-частного партнерства (ГЧП), поэтапное внедрение системы государственного медицинского страхования, а также деятельность институтов, регулирующих рынок медицинских услуг. В статье проанализирована институциональная структура сети больниц, семейных поликлиник и частных клиник в регионе, а также рассмотрены модели финансирования крупных медицинских проектов (BOT, BOO, концессия). На основе международного опыта разработаны практические рекомендации для Узбекистана и Самаркандской области.

Ключевые слова: рынок медицинских услуг, институциональный механизм, государственно-частное партнерство, государственное медицинское страхование, частный сектор здравоохранения, модернизация экономики, медицинский кластер, модель BOT, концессия, Самаркандская область.

Abstract. This article analyzes the issues of improving institutional mechanisms for developing the medical services market under conditions of economic modernization, using Samarkand region as a case

study. The study examines the institutional balance between public and private healthcare sectors, public-private partnership (PPP) models, the phased introduction of the state medical insurance system, and the activities of institutions regulating the medical services market. The article analyzes the institutional structure of the network of hospitals, family polyclinics, and private clinics in Samarkand region, as well as the role of leading private clinics in the medical services market. Financing models for major medical projects implemented through PPP (BOT, BOO, concession) are examined. Based on international experience, practical recommendations for improving institutional mechanisms for Uzbekistan and Samarkand region are developed.

Keywords: medical services market, institutional mechanism, public-private partnership, state medical insurance, private healthcare sector, economic modernization, medical cluster, BOT model, concession, Samarkand region.

Kirish. Xalqaro amaliyot tibbiy xizmatlar bozorining jadal sur'atlarda rivojlanayotganligini bir qator omillar bilan asoslamoqda: birinchidan, davlat sifatli tibbiy xizmatlarni taklif qilishdagi o‘sib borayotgan xarajatlarni to‘liq moliyalashtira olmayotgani sababli xususiy sektorni rivojlantirish hisobiga muvozanatni saqlashga harakat qilmoqda; ikkinchidan, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda aholining sifatli tibbiy xizmatlarga bo‘lgan ehtiyoji va to‘lovga layoqatlilik darajasi muttasil oshib bormoqda; uchinchidan, tibbiy xizmatlar jahon bozorida yuqori daromad keltiruvchi va rentabelligi yuqori sohaga aylanmoqda. Xususan, bir qator mamlakatlarda sog‘liqni saqlashga davlat byudjetidan ajratilayotgan mablag‘larning umumiy xarajatlardagi ulushi kamayib, xususiy sektor xarajatlarining ulushi muntazam o‘sib bormoqda.

Samarqand viloyati O‘zbekiston Respublikasining yirik ijtimoiy-iqtisodiy markazlaridan biri bo‘lib, 16,8 ming kvadrat kilometr maydonda joylashgan va 4,5 milliondan ortiq aholini birlashtiradi. Viloyat 14 ta tuman va 2 ta shahar (Samarqand va Kattaqo‘rg‘on) tarkibidan iborat bo‘lib, aholining 60 foizdan ortig‘i qishloq joylarda istiqomat qiladi. Viloyatning tarixiy-madaniy ahamiyati va xalqaro turistik markaz sifatidagi mavqei tibbiy xizmatlarga, jumladan tibbiy turizmga bo‘lgan talabni yanada kuchaytiradi.

2024-yil yakuni bo‘yicha Samarqand viloyatida 193 ta shifoxona muassasasi, 70 ta oilaviy poliklinika, 164 ta oilaviy shifokorlik punkti va 680 dan ziyod xususiy klinika faoliyat yuritmoqda. Shu yili viloyatda yuqori texnologik tibbiy amaliyotlar soni 995 tadan 3 462 taga oshib, 247,9 foizlik o‘sishni tashkil etdi. Davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi ham bosqichma-bosqich joriy etilmoqda — ushbu tizimni 2026-yil oxiriga qadar mamlakatning barcha hududlarida to‘liq joriy etish maqsad qilib belgilangan, ayrim hududlarda dastlabki natijalar ijobiy baholanmoqda.

Shunga qaramay, davlat va xususiy tibbiyot sektorlari o‘rtasidagi institutsional muvozanatni ta'minlash, davlat-xususiy sheriklik shartnomalarini standartlashtirish, litsenziyalash va akkreditatsiya institutlarini mustahkamlash borasida bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Shu sababli mazkur maqolaning maqsadi Samarqand viloyati misolida tibbiy xizmatlar bozorini rivojlantirishning institutsional mexanizmlarini tahlil qilish va ularni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

O‘rganganlik darajasi. Tibbiy xizmatlar bozorining nazariy asoslari va uni rivojlantirishning dolzarb muammolari xorijiy olimlar J.Dalen, E.Kilavuz, L.Xopkins, R.Labonti, S.Momotalar tomonidan tadqiq etilgan. Institutsional iqtisodiyot nazariyasining asoschilari D.Nort va O.Uilyamson tomonidan ishlab chiqilgan tranzaksion xarajatlar va institutsional o‘zgarishlar konsepsiyasi tibbiy xizmatlar bozoridagi davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi shartnomaviy munosabatlarni tahlil qilish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Jahon banki tomonidan tayyorlangan “O‘zbekistonning o‘tish davrini baholash” va “Listening to the Citizens of Uzbekistan” tahliliy hisobotlarida mamlakatimiz sog‘liqni saqlash va ta'lim tizimidagi institutsional muammolar ochib berilgan. O‘zbekistonda ijtimoiy soha iqtisodiyoti, jumladan tibbiyot sohasini institutsional rivojlantirish masalalari mahalliy olimlar Ziyayev T.M., Isroilova Sh.T., Yoqub D.T.lar tomonidan o‘rganilgan. Shuningdek, Samarqand viloyatida tibbiy xizmatlarni modernizatsiyalash bo‘yicha olib borilgan mintaqaviy tadqiqotlarda hududning demografik va institutsional xususiyatlari hisobga olingan. [1–12]

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda institutsional tahlil, qiyosiy tahlil, statistik guruhlash, tizimli yondashuv va struktur-funksional tahlil usullaridan foydalanildi. Davlat va xususiy tibbiyot sektorlari o‘rtasidagi institutsional muvozanatni baholash uchun statistik ma’lumotlarni guruhlash va nisbiy ko‘rsatkichlarni hisoblash usuli qo‘llanildi. Shuningdek, davlat-xususiy sheriklik loyihalarining moliyalashtirish modellarini tahlil qilishda xalqaro tajriba va rasmiy statistik hisobotlar asosida tahliliy baholash olib borildi.

Asosiy qism. Tibbiy xizmatlar bozorini institutsional jihatdan rivojlantirish iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Institutsional mexanizm deganda davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi normalar, shartnomaviy modellar, nazorat va sifat ta’minoti institutlari, shuningdek moliyalashtirish mexanizmlarining yaxlit tizimi tushuniladi. Samarqand viloyatida bu tizim so‘nggi yillarda sezilarli o‘zgarishlarga uchradi.

Viloyat tibbiyot tizimining institutsional tuzilmasi davlat va xususiy sektorning o‘zaro hamkorligiga asoslangan. Davlat sektorida 193 ta shifoxona muassasasi, 70 ta oilaviy poliklinika va 164 ta oilaviy shifokorlik punkti faoliyat yuritsa, xususiy sektorda 680 dan ziyod klinika ro‘yxatga olingan. Xususiy sektorning yetakchi vakillari sifatida Akfa Medline, Innova, Zarmed, Medion va Darmon Servis kabi klinikalar yuqori texnologik diagnostika va sifatli servis orqali talabning katta qismini qoplamoqda. Xususan, «Zarmed» klinikasi 125 nafar xodimga ega bo‘lib, yillik aylanmasi taxminan 22,5 milliard so‘mni tashkil etadi va yiliga 48,2 mingdan ortiq bemorga xizmat ko‘rsatadi — bu ko‘rsatkichlar tashxis-davolash yo‘nalishida ixtisoslashgan xususiy tibbiyot muassasalarining institutsional salohiyatini namoyon etadi.

Institutsional mexanizmning muhim tarkibiy qismi tibbiy kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish institutlaridir. Samarqand davlat tibbiyot universiteti tomonidan kadrlar tayyorlash dasturi yangi standartlar asosida olib borilmoqda, klinik bazalar kuchaytirilmoqda va “ilm-fan — ta’lim — malaka oshirish — amaliyot” integratsiyasi ta’minlanmoqda. Shifokorlarni litsenziyalash, malaka toiflarini berish va uzluksiz tibbiy ta’lim tizimini institutsional jihatdan mustahkamlash davlat va xususiy sektor uchun yagona sifat standartlarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, institutsional mexanizmni takomillashtirish yo‘lida bir qator muammolar saqlanib qolmoqda:

– BOT, BOO va konsessiya shartnomalari uchun yagona huquqiy andoza va standart shartlarning yo‘qligi;
– tibbiy muassasalarni akkreditatsiya qilish mezonlarining aniq va shaffof emasligi;
– davlat va xususiy sektor o‘rtasida ma’lumot almashinuvi va monitoring institutining zaifligi;
– mintaqaviy darajada boshqaruv vakolatlarining cheklanganligi;
– xususiy tibbiyot sohasida raqobat muhitining hali to‘liq shakllanmaganligi;
– qishloq hududlarida malakali kadrlarni ushlab qolish bo‘yicha institutsional rag‘batlantirish mexanizmlarining yetishmasligi.

Davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi institutsional hamkorlikni mustahkamlash uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi:

– davlat tibbiy sug‘urtasi tizimini barcha hududlarda bosqichma-bosqich joriy etish;
– davlat-xususiy sheriklik shartnomalarini standartlashtirish va shartnoma huquqini mustahkamlash;
– tibbiy muassasalarni litsenziyalash va akkreditatsiya qilish institutlarini takomillashtirish;
– sifat nazorati va xavfsizlik standartlarini xalqaro talablarga moslashtirish;
– mintaqaviy tibbiy klasterlarni shakllantirish mexanizmlarini ishlab chiqish;
– tibbiyot muassasalariga boshqaruv mustaqilligini kengaytirish.

Samarqand viloyatida davlat-xususiy sheriklik asosida bir qator yirik tibbiy loyihalar amalga oshirilmoqda. Bunday loyihalarning institutsional modellari va amaldagi holati 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Samarqand viloyatida amalga oshirilayotgan davlat-xususiy sheriklik loyihalarining institutsional modellari[1]

[1]Muallif ishlanmasi.

№	Loyiha / muassasa yo‘nalishi	Institutsional / moliyalashtirish modeli	Amaldagi holati
1	Multidistsiplinar tibbiyot kompleksi	BOT (Build-Operate-Transfer)	Qurilish-loyihalash bosqichida
2	Kardiojarrohlik markazi	BOT (Build-Operate-Transfer)	Loyihalashtirish bosqichida
3	Onkologiya markazi	BOO (Build-Own-Operate)	Xususiy mablag‘ hisobidan qurilmoqda
4	Diagnostika laboratoriyasi	Konsessiya	Xususiy operator tomonidan boshqarilmoqda
5	«Zarmed» klinikasi (mavjud)	To‘liq xususiy mulkchilik	125 xodim, 22,5 mlrd so‘m yillik aylanma
6	Davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi	Davlat byudjeti orqali moliyalashtirish	Bosqichma-bosqich joriy etilmoqda
7	Oilaviy poliklinikalar tarmog‘i	Davlat byudjeti	70 ta muassasa faoliyat yuritmoqda

Jadvalda keltirilgan ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, viloyatda institutsional modellarning xilma-xilligi (BOT, BOO, konsessiya, an’anaviy davlat byudjeti) shakllanmoqda, biroq bu modellarning huquqiy maqomi va shartnomaviy standartlari hali yetarli darajada unifikatsiya qilinmagan. Bu holat investorlar uchun huquqiy noaniqlik xavfini saqlab qolmoqda va davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi qonunchilikni yanada takomillashtirishni talab etadi.

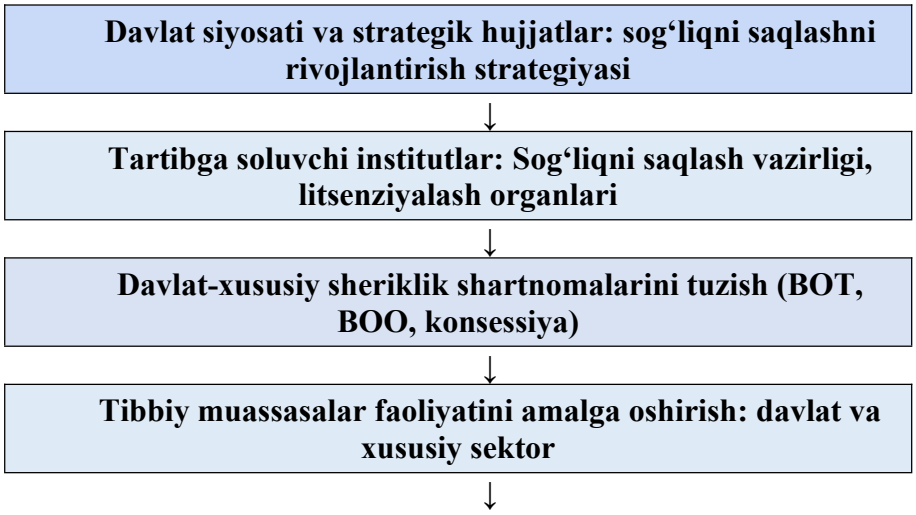
Davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi institutsional muvozanatni baholash uchun quyidagi koeffitsientdan foydalanish mumkin:

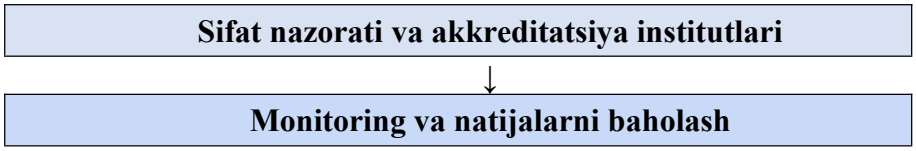
$$IMK = S_x / (S_d + S_x) \times 100\% \quad (1)$$

Bu yerda: *IMK* — institutsional muvozanat koeffitsienti; *Sx* — xususiy sektor tibbiy muassasalari soni; *Sd* — davlat sektori tibbiy muassasalari soni.

Samarqand viloyati misolida hisoblash shuni ko‘rsatadiki, xususiy sektor muassasalari ulushi davlat sektoriga nisbatan tobora ortib bormoqda, bu esa institutsional muvozanatni tartibga soluvchi mexanizmlarning ahamiyatini yanada oshiradi.

Tibbiy xizmatlar bozorini rivojlantirishning institutsional mexanizmi bosqichma-bosqich quyidagi tartibda shakllanadi (1-rasm).

1-rasm. Tibbiy xizmatlar bozorini rivojlantirishning institutsional mexanizmi[2]

Mazkur sxema institutsional mexanizmning davlat siyosatidan boshlanib, tartibga soluvchi institutlar, shartnomaviy modellar va sifat nazorati orqali amaliyotga joriy etilishini, so‘ngra uzluksiz monitoring bilan yakunlanishini aks ettiradi. Bunday ketma-ketlik institutsional barqarorlikni ta’minlaydi va subyektiv qarorlar ta’sirini kamaytiradi.

Aholining tibbiy muassasalar bilan ta’minlanganlik darajasini institutsional ta’minlanganlik ko‘rsatkichi orqali baholash mumkin:

$$TZK = M / A \times 1000 \qquad (2)$$

Bu yerda: *TZK* — aholi jon boshiga tibbiy muassasalar zichligi koeffitsienti; *M* — hududdagi tibbiy muassasalarning umumiy soni; *A* — hudud aholisi soni (ming kishi hisobida).

Samarqand viloyatida 4,5 milliondan ortiq aholiga 193 ta shifoxona, 70 ta oilaviy poliklinika, 164 ta oilaviy shifokorlik punkti va 680 dan ziyod xususiy klinika xizmat ko‘rsatmoqda, biroq aholining 60 foizdan ortig‘i qishloq joylarda istiqomat qilishi sababli muassasalarning hududiy taqsimlanishida nomutanosiblik saqlanib qolmoqda.

Viloyat ichida ham institutsional jihatdan nomutanosiblik kuzatiladi. Xususiy klinikalarning katta qismi Samarqand shahri va Kattaqo‘rg‘on shahrida to‘plangan bo‘lib, qolgan 14 tumanning aksariyatida xususiy tibbiyot sektori hali yetarli darajada rivojlanmagan. Bu holat aholining 60 foizdan ortig‘i qishloq joylarda istiqomat qilishini hisobga olganda, hududiy institutsional siyosatni qayta ko‘rib chiqishni, jumladan tumanlarda xususiy tibbiyot sektorini rag‘batlantiruvchi soliq va kredit imtiyozlari kabi institutsional rag‘batlantirish vositalarini joriy etishni taqozo etadi.

Xalqaro tajribada davlat-xususiy sheriklik tibbiyot sohasida keng qo‘llaniladi. Xususan, Turkiyada “shahar kasalxonalari” (şehir hastaneleri) dasturi doirasida ko‘plab yirik kasalxonalar BOT modeli asosida qurilib, davlat byudjetiga ortiqcha bosim tushirmasdan zamonaviy infratuzilma yaratilgan. Janubiy Koreya va Singapur tajribasida esa tibbiy muassasalarni akkreditatsiya qilishning qattiq milliy standartlari va tibbiy turizmni institutsional qo‘llab-quvvatlash dasturlari (maxsus agentliklar, vizalashtirishni soddalashtirish, sifat sertifikatlash tizimlari) xususiy sektorning xalqaro raqobatbardoshligini ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynagan. O‘zbekiston va Samarqand viloyati uchun ushbu tajribadan quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin: birinchidan, DXS shartnomalari uchun yagona huquqiy andoza zarur; ikkinchidan, davlat tomonidan sifat va narx nazorati mexanizmlari saqlanib qolishi lozim; uchinchidan, ijtimoiy kafolatlar (kam ta’minlangan qatlamlar uchun bepul yoki arzon xizmatlar) shartnomada aniq belgilanishi maqsadga muvofiqdir; to‘rtinchidan, tibbiy turizmni rivojlantirish uchun alohida institutsional qo‘llab-quvvatlash mexanizmi yaratilishi Samarqandning tarixiy-madaniy salohiyatidan samarali foydalanish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Samarqand viloyatida tibbiy xizmatlar bozorini rivojlantirishning institutsional mexanizmlari so‘nggi yillarda sezilarli rivojlanish bosqichini boshdan kechirmoqda. Davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik kengayib, davlat-xususiy sheriklik asosida yirik loyihalar amalga oshirilmoqda, davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Shu bilan birga, institutsional muvozanatni ta’minlash, shartnomalarni standartlashtirish va sifat nazorati institutlarini mustahkamlash borasida ishni davom ettirish zarur.

Uzoq muddatli istiqbolda Samarqand viloyatida “ilm-fan — ta’lim — klinika amaliyoti” tamoyiliga asoslangan yagona tibbiy klaster shakllantirish institutsional jihatdan maqsadga muvofiqdir. Bunday klaster Samarqand davlat tibbiyot universiteti, davlat shifoxonalari va yetakchi xususiy klinikalarni (Akfa

[2]Muallif ishlanmasi.

Medline, Innova, Zarmed, Medion, Darmon Servis) bir institutsional makonda birlashtirib, ilmiy tadqiqot, kadrlar tayyorlash va amaliy tibbiyot xizmatlari o‘rtasidagi sinergiyani kuchaytiradi hamda viloyatning tibbiy turizm salohiyatini xalqaro darajada amalga oshirish imkonini beradi. Olib borilgan tahlillar asosida quyidagi takliflar ilgari surilmoqda:

– davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi qonunchilikka tibbiyot sohasi uchun maxsus normalarni kiritish;

– BOT, BOO va konsessiya shartnomalari uchun yagona huquqiy andozalarni ishlab chiqish;

– mintaqaviy tibbiy klasterlarni shakllantirish va ularning institutsional maqomini belgilash;

– davlat tibbiy sug‘urtasi tizimini barcha tumanlarda bosqichma-bosqich joriy etishni yakunlash;

– litsenziyalash va akkreditatsiya institutlarining mustaqilligi va shaffofligini kuchaytirish;

– qishloq hududlarida tibbiy muassasalar zichligini oshirish bo‘yicha maqsadli dasturlar ishlab chiqish;

– xususiy klinikalarni davlat tizimi bilan integratsiyalashning institutsional mexanizmlarini kengaytirish.

Natijada institutsional mexanizmlar takomillashtirilgach, Samarqand viloyatida tibbiy xizmatlar sifati va qamrovi oshadi, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi resurslardan oqilona foydalanish ta’minlanadi va hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga qo‘shimcha turtki beriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining sog‘liqni saqlash tizimini yanada isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasining davlat tibbiy sug‘urtasi to‘g‘risidagi qonun hujjatlari.
3. World Bank. Listening to the Citizens of Uzbekistan. – Washington, DC: World Bank Group, 2023.
4. World Bank. Uzbekistan: Systematic Country Diagnostic — o‘tish davrini baholash hisoboti. – Washington, DC: World Bank Group, 2022.
5. Ziyayev T.M., Isroilova Sh.T., Yoqub D.T. Ijtimoiy soha iqtisodiyoti. – Toshkent: TDIU, 2011.
6. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
7. Williamson O.E. The Economic Institutions of Capitalism. – New York: Free Press, 1985.
8. Dalen J.E. Health care market reforms in transition economies // Health Policy. – 2015. – Vol. 119, № 3.
9. Kilavuz E., Xopkins L. Public-private partnership in healthcare delivery // Journal of Health Economics. – 2018.
10. Labonte R., Momota S. Health systems financing in developing countries. – Geneva: WHO Press, 2017.
11. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Sog‘liqni saqlash tizimining asosiy ko‘rsatkichlari. – Toshkent, 2025.
12. Samarqand viloyati sog‘liqni saqlash boshqarmasi. Viloyat sog‘liqni saqlash tizimi faoliyati yuzasidan hisobot. – Samarqand, 2025.